

4. Народна Воля від 2.01.19.
5. ЦДАВОВУ. – Ф.3696. – Оп.1. – Спр.12.
6. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні / Енциклопедичний довідник. – К., 1987.

References

1. Sljusarenko A., Tomenko M. Istorija ukrai'ns'koi' konstytucii'. – K., 1993.
2. Budkov D., Vedenjejev D. Systema zovnishn'opolitychnogo informuvannja v chasy Dyrektorii' UNR // Polityka i chas. – 1993. – №10.
3. Vynnychenko V. Vidrozhennja nacii'. – Kyi'v–Viden', 1920. – T.3.
4. Narodna Volja vid 2.01.19.
5. CDAVUVU. – F.3696. – Op.1. – Spr.12.
6. Velykyj Zhovten' i gromadjans'ka vijna na Ukraïni / Encyklopedychnyj dovidnyk. – K., 1987.

Vargatyuk S. V., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of International Relations, Faculty of Journalism and International Relations, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv), Liana.V@i.ua

Conflicts of representatives of the state leadership of the Director of the UPР in the choice of strategic Ukraine's foreign policy

Analyzed the contradictions of representatives of the state leadership of Ukraine's foreign policy era of the Directory of the UNR.

Keywords: foreign policy, strategic policy, public administration.

* * *

УДК 94(477=112.2)(045)

Васильчук В. М.,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України і туризмознавства, Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ), vladimir_vasyl@ukr.net

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ НІМЦІВ

Проаналізовано господарсько-економічний розвиток життя німецьких поселенців в Україні. З'ясовано причини переселення німців на українські землі. Проаналізовано основні напрями діяльності та загальний рівень розвитку німецьких господарств. Показано, що друга половина XIX – початок XX ст. стали періодом пристосування німецьких колоністів до умов життя й господарювання на українських землях. Зазначається що, в цілому їм вдалося налагодити ефективну діяльність, яка створила значний вплив на соціально-економічний розвиток України. У сфері сільського господарства колоністи успішно поєднували європейський досвід із місцевими землеробськими традиціями, максимально використовували унікальні природно-кліматичні умови та ресурсний потенціал України. Підкреслено, що перша світова війна та репресивні заходи царизму проти колоністів завдали значної шкоди не тільки їхнім поселенням, а й усій економіці України.

Ключові слова: німецькі поселенці, колоністи, сільське господарство, іноземна колонізація, аграрні відносини, національне питання, репресії.

Процес переселення та становище українських німців в країні являє собою науковий інтерес. Мета цієї статті є прагнення проаналізувати стан та дії німецької спільноти, яка складає невід'ємну частину історії України. Питання розвитку колоністського руху німців досліджувалося в роботах багатьох науковців в різні періоди історії України. Починаючи з XIX ст. з'являється зацікавленість до вивчення етнічного складу Росії, що було пов'язано зі значним напливом громадян іноземного походження в імперію. Перші ґрунтовні дослідження А. Клауса, А. Веліцина, Г. Писаревського, в яких розкривається освоєння України, вийшли в світ в кінці XIX ст. [1; 9]. Використані ними при проведенні дослідження архіви Правлячого Сенату, Іноземної колегії дозволили повною мірою відтворити механізм та засоби залюднення присланих територій за допомогою колоністів. Крім вищезгаданих наукових робіт для

нас особливий інтерес представляють В. Кабузана, І. Кулиничча, Н. Кривець, С. Бобилевої та ін. [2; 14]. Західноєвропейська наукова громадськість звертає увагу на історію німців України постійно. Так, значними є наукові розробки дослідників, які вивчають етнічну історію німців в Україні: Р. Унтершутц, І. Флейшгауер, С. Кольмер, С. Мюлер та ін. [3].

Про німецьких мандрівників, купців, ремісників, місіонерів, дипломатів у містах на Дніпрі неодноразово згадують стародавні джерела. Перші офіційні контакти між германцями та слов'янами починаються в VIII ст., за часів правління імператора Карла Великого, який доручив торгівлю з ними своїм особливим чиновникам. У 957 р. княгиня Ольга з посольством відвідала Константинополь, де зустрічалася з Оттоном I Великим. Окрім питання про надіслання християнської місії, вона клопоталася про встановлення відносин – «миру й дружби» між країнами. В цей період з'являються німецькі торговельні поселення в Києві, Володимир-Волинському, Луцьку та інших містах.

Після навали Батия збільшується кількість німців на українські землі, їх запрошують для відбудови зруйнованих міст і розвитку торгівлі та ремесел. Своєрідними були умови появи німців на Закарпатті. Перші переселенці були за походженням із північних німецьких областей Нижньої Саксонії, Фландрії й селилися в нинішніх райцентрах Береговому, Тячеві та інших населених пунктах. У XI ст. територія Берегового була першою в Закарпатті, де міцно осіли угорські феодалі. Як свідчить грамота 1098 р., землі ці належали братові угорського короля. Після його смерті вони відійшли до Ламперта – його сина, котрий і заснував місто Лампергаза (дослівно – дім Ламперта). Угорські феодалі, зацікавлені в збільшенні прибутків зі своїх володінь, запрошують сюди німецьких колоністів, передусім ремісників. У XIII ст. у місті було стільки колоністів, що це призвело до зміни його назви – Ламперсас («сас» – саксонець). І тільки з 1507 р. місто називається вже Берегсас. Утім, і село Сасове Виноградівського району своєю назвою теж підтверджує, що воно дійсно засноване саксами [4].

За експансії Литви та Польщі на українські землі німецька колонізація посилюється. Цьому сприяють різні пільги й магдебурзьке право, що їх надавали німцям литовські князі та польські королі. Окремі українські міста опиняються під орудою німців. У XIV – XVI ст. німецькі колоністи ставали війтами й членами управи. З'являються цілі вулиці, слободи, заселені іноземними лікарями, ювелірами, аптекарями, будівельниками та ін.

У XV – XVI ст. південноукраїнські землі стали одним із центрів формування козацтва. Цікаво що, в реєстрі запорожців 1581 р. зустрічаємо вихідців з німецьких земель. У реєстрі 1649 р. після Зборівського договору зустрічаємо німецькі прізвища: Максим Цимерман, Янко Німець, Андрій Тузен, Андрій Острогман та ін. [5, с. 16]. У гетьмана Б. Хмельницького німці служили армії. Так, існує лист, який 6 листопада 1648 р. гетьман направив до полковника німецьких рейтарів у Замості Людвіга Вайсера з пропозицією перейти на його бік. 1653 р. в складі корпусу Т. Хмельницького, який у ходив у Молдавію на допомогу господарю Лупулу, був німецький загін з

300 чоловік. Також, на той час зустрічаємо німецькі прізвища Ахіллес та Бендікс, які були полковниками у козацькій армії [6].

1731 р., починається заселення Південної України, коли за указом імператриці Ганни Іванівни розпочате відновлення старої військової лінії укріплень від Дніпра по річці Орел до Ізюму на Північному Дінці. Під прикриттям цієї лінії укріплень та військових поселень відбулося заселення земель на південь.

В другій половині XVIII ст. у Росії фактично склалися передумови для переселення іноземців. Однією з головних причин переселенської політики, започаткованої Катериною II, була нагальна необхідність господарського освоєння придбаних територій. Перший указ, яким імператриця закликала німців селитися в Росії разом з усякими чужинцями, був виданий 4 грудня 1762 р. Цей заклик, однак, був ще настільки незрозумілим, що 22 липня 1763 р. знову видано новий указ із всілякими поясненнями, подробицями та доповненнями. За цим указом всім іноземцям дозволено було прибути в Росію, вибрати собі без грошей землю й оселитися колоніями. Усі пільги були обіцяні самим переселенцям, а також їх нащадкам, і тільки після 30 років перебування в Росії вони повинні були відбувати звичайну земську службу й повинності. Від найтяжчої в ті часи повинності – рекрутської – вони були звільнені [8].

Чи не найважливіше місце в історії німецької колонізації південноукраїнських земель належить німцям–менонітам. Землі їм були надані на території сучасної Запорізької області на правому березі Дніпра з островом Хортицею. Саме там були засновані перші 8 німецьких колоній із 1793 до 1796 р. Ще 118 німецько–менонітських родин оселилися на південноукраїнських територіях згідно тих же умов. Але, незважаючи на всі пільги, становище менонітів в перші роки колонізації було досить важким, головним чином через особливості клімату та ґрунтів нової місцевості, адже в Західній Пруссії німці–меноніти воювали з болотами та будували дамби, щоб зупинити наступ моря, а в Україні їм треба було протидіяти посухам, обробляти важкі українські чорноземи та вирішувати проблеми гострої нестачі лісів [10, с. 89].

1770 до 1800 р. на території України з'явилися 16 нових німецьких колоній: одна – на території сучасної Полтавської області, дві – в межах Херсонської, Миколаївської областей, 13 – на території Запорізької і Дніпропетровської областей. У 1803 р. під Одесою німцями була заснована колонія Марієнталь, а вже в 1804 р. поблизу Одеси з'явилася 5 колоній, неподалік від Херсону – 3 колонії. Німецьким колоністам, які оселялися поблизу Одеси та Херсону були надані великі земельні площі. Проте ця хвиля колонізації відбувалася за інших умов. Міністр внутрішніх справ, розглянувши всі питання, пов'язані з колонізацією земель німцями, подав імператору доповідь, у якій пояснив всі хитби цього процесу на підставі Манифесту Катерини II і неодмінну потребу деяких обмежень для нових переселенців. У 1804 р. (а потім у 1806 р.) вийшли нові закони, якими було скасовано окремі пільги, деякі змінені, а разом з тим були надані й нові пільги саме для поселенців Новоросії [11, с. 58].

В цей період йшло заселення Західних регіонів України. Різними були умови появи німців на Буковині

та в Галичині. Можливість німецької колонізації цього регіону виникла із приєднанням його до Габсбурзької імперії наприкінці XVIII ст. 17 вересня 1781 р. уряд прийняв «Патент про переселення», який проголосив пільги усім іноземцям, що побажають переселитися на територію Австрії. Тим самим створювався ґрунт для розгортання широкої сільськогосподарської колонізації малонаселених земель та умови для припливу до Австрії насамперед вихідців із німецьких князівств. 20 жовтня того ж року з'явився царський патент про віротерпимість, який усував останню перешкоду на шляху вільного в'їзду переселенців з німецьких князівств [12, с. 252–255]. Після цього до 1786 р. до Галичини прибуло 20 тис. поселенців із Німеччини.

У першій половині XIX ст. колонізаційний рух набув нового якісного змісту. Від великих колоній почали відокремлюватися «дочірні» поселення. Уряд розселяв прибуле населення і відводив останнім нові землі на вже відомих пільгових умовах. Після 1842 р. уряд припинив надання пільгових казенних наділів колоніям, які знову засновувалися. Лише двом із них, у Маріупольському повіті – Дармштадт і Марієнфельд – у 1843 р. був відведений казенний наділ за надзвичайно виняткових обставин. У тому році відбулося одруження спадкоємця престолу, майбутнього російського імператора Олександра II з принцесою Гессен–Дармштадтською, майбутньою царицею Марією Олександрівною. Наречена попросила в свого майбутнього чоловіка дозволу поселити на Півдні України, кілька селянських сімей із герцогства Гессен–Дармштадтського. Олександр виконав бажання принцеси [14, с. 21].

Завдяки сильній підтримці Російського уряду німецькі колонії змогли укріпитися й зміцнити на нових землях. У 1845 р. німецьких поселенців в Україні було близько 100 тисяч чоловік. Найбільш вдалою треба визнати колонізацію німців–менонітів тому, що їх колонії перебували в найбільш привабливому стані. Важливу роль відіграли дві обставини: по–перше, вони були зразковими сільськими господарями і в себе на батьківщині; по–друге, переселялися тільки заможні сімейні люди з майном і навіть з худобою.

Аналізуючи етнографічну карту європейської Росії, складену П. Кеппеном у 1853 р., можна побачити, що найбільша кількість іноземних переселенців оселилася в Херсонській губернії. Значну частину населення тут представляли німці, яких налічувалося 31 700 осіб. Дещо менше їх проживало в Таврійській губернії – 22 324 особи. У Катеринославській губернії та Південній Бессарабії в цей період часу мешкало відповідно 13 232 та 10 200 німців [15, с. 40]. Зрозуміло, що переважна більшість німецьких колоній з'явилася саме на Півдні України, який наприкінці XVIII на початку XIX ст. являв собою степову зону з досить обмеженою кількістю населення.

Під час Першої світової війни німецькі поселенці–власники опинилися у дуже скрутному економічному й соціально–політичному становищі. Царський уряд та й сам Микола II вважали, що переселенці, навіть ті, які прийняли російське підданство, все одно залишаються співвітчизниками ворога, а тому можуть передавати йому інформацію про російські збройні сили, стратегічні об'єкти, чинити диверсії тощо. У цей час у суспільстві спостерігається зростання ксенофобії. Пошук «ворогів

всередині країни» притривав до загострення «національного питання». Деякі національні меншини, які проживали в Росії, були запідозрені в недовірливості.

За радянської влади внаслідок «колективізації» німецькі колонії почали занепадати, переслідування їхньої релігії викликало протести і змушувало німців емігрувати з України. В 30-х роках масові репресії торкнулися й німецької національної меншини, німецькі адміністративно-територіальні одиниці, їхні навчальні та культурно-освітні заклади було ліквідовано.

Воєнні дії 1939–1945 рр. стали новим жорстоким випробуванням для німців України. Вони опинилися в полі політичної уваги обох диктаторів – А. Гітлера та Й. Сталіна: перший прагнув використати їх у своїх експансіоністських цілях, другий вбачав у них потенційних «шкідників» і робив усе можливе, щоб ця меншина зникла з арени міждержавних стосунків. У роки Другої світової війни німці України зазнали з боку радянської влади нових депортаційних принижень і поневірянь. Після цих подій багатьом з них не дозволили повернутися до України.

Друга половина 40-х – 80-ті роки ХХ ст. стали в історії німців періодом боротьби за свої політичні і національні права, яка вилилась у масовий рух, що мав у своєму розвитку спади та піднесення й об'єднував німців навколо ідеї зняття з них ганебних звинувачень тоталітарної держави. Новий етап у розвитку етнічних груп почався після розпаду СРСР, в умовах становлення суверенних держав.

У 90-ті роки ХХ ст. в умовах незалежної Української держави німці отримали об'єктивні можливості реальної етнічної самоідентифікації, гармонійного та органічного влиття спільно з іншими етносами в процес розбудови економіки, політичної сфери, освіти та духовності України.

Список використаних джерел

1. Велицин А. Немцы в России: Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колонистов на юге и на востоке России. – СПб.: Издательство Русского вестника, 1893. – 282 с.; Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII веке. – М.: Снегирёвой А., 1909. – 128 с.
2. Кабузан В. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX в. (1719–1858 гг.) – М.: Наука, 1976. – 307 с.; Очерки истории немцев и менонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) / Под ред. Бобылевой С., Боcharова Н., Безносова О. и др.: Институт украинско-германских исторических исследований Днепропетровского государственного университета. – Днепропетровск: Арт-Пресс, 1999. – 231 с.
3. Unterschütz R. Deutsche Siedlungen im ostgalizischen Raume Kolomea // Zeitweiser der Galiziendeutschen. – Stuttgart, 1976. – S.37; Fleischhauer I. Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion. Schriftenreihe der Vierteljahreshefte fr Zeitgeschichte. Nr.46. – Stuttgart, 1983. – 257 s.; Kolmer S. Die historische Entwicklung der deutschen Sprachinsel Galizien: Mariahilf, Flehberg, Rosenheck. Vororte der Stadt Kolomea. – Gifhorn, 1993. – S.63; Müller S. Galizien und sein Deutschtum. Eine Dokumentation aus Sepp Müllers Nachlaß erzählt durch Unterlagen des Hilfskomitees der Galiziendeutschen 1948–1951. – Bd. I. – Stuttgart, 1999. – S.1–8.
4. Зубач В. Німецькі колоністи в Закарпатті // День. – 1999. – 5 березня.
5. Шевченко Ф. Представники різних народностей в українському козацькому війську під час Визвольної війни // Історія українського середньовіччя: Козацька доба. У 2 ч. Ч.2. [Текст]: зб. наук. пр. – К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 134 с.
6. Оляничин Д. Українсько-бранденбурзькі зносини в XVII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1931. – Т.151. – С.175–177; Крип'якевич І. Богдан

Хмельницький / Відп. ред. Ф. Шевченко, І. Бутич, Я. Ісаєвич. – 2-е вид., виправлене і доповнене. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.

7. Пагиря В., Ціцак В. Мукачєво. Історія міста над Латорицею. – Ужгород: Карпати, 1996.
8. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов [Текст] / Я. Штах – М.: Товарищество тип. А. И. Мамонтова, 1916. – 266 с.
9. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб.: В. Нусвальд, 1869. – 456 с.
10. Багалей Д. Колонизация Новороссийского края и первые шаги по пути культуры. – К.: Корак–Новицкого, 1889.
11. Павленко С. Чи бути чорноморській Німеччині? – Золотоноша: Лепського і Вурмана, влас. буд., 1913.
12. Klueting H. Der Josephinismus. – Darmstadt, 1995.
13. Велицин А. А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России. – С.–Петербург: Товарищество Общественная Польза, 1893.
14. Кулинич І., Кривець Н. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 272 с.
15. Кеппен П. И. Об этнографической карте европейской России. – СПб., 1852.
16. Рибаків М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К.: Київ, 1997. – 374 с.

References

1. Velicyn A. Nemcy v Rossii: Ocherki istoricheskogo razvitiya i nastojashhego polozhenija nemeckih kolonistov na juche i na vostoce Rossii. – SPb.: Izdatel'stvo Russkogo vestnika, 1893. – 282 s.; Pisarevskij G. Iz istorii inostrannojo kolonizacii v Rossii v HVIII veke. – M.: Snegirjovoj A., 1909. – 128 s.
2. Kabuzan V. Zaselenie Novorossii (Ekaterinoslavskoj i Hersonskoj gubernij) v XVIII – pervoj polovine XIX v. (1719–1858 gg.) – M.: Nauka, 1976. – 307 s.; Ocherki istorii nemcev i menonitov Juga Ukrainy (konec XVIII – pervaja polovina XIX v.) / Pod red. Bobilevoj S., Bocharova N., Beznosova O. i dr.: Institut ukrainsko-germanskih istoricheskikh issledovanij Dnepropetrovskogo gosudarstvennogo universiteta. – Dnepropetrovsk: Art-Press, 1999. – 231 s.
3. Unterschütz R. Deutsche Siedlungen im ostgalizischen Raume Kolomea // Zeitweiser der Galiziendeutschen. – Stuttgart, 1976. – S.37; Fleischhauer I. Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion. Schriftenreihe der Vierteljahreshefte fr Zeitgeschichte. Nr.46. – Stuttgart, 1983. – 257 s.; Kolmer S. Die historische Entwicklung der deutschen Sprachinsel Galizien: Mariahilf, Flehberg, Rosenheck. Vororte der Stadt Kolomea. – Gifhorn, 1993. – S.63; Müller S. Galizien und sein Deutschtum. Eine Dokumentation aus Sepp Müllers Nachlaß erzählt durch Unterlagen des Hilfskomitees der Galiziendeutschen 1948–1951. – Bd. I. – Stuttgart, 1999. – S.1–8.
4. Zubach V. Nimec'ki kolonisty v Zakarpatti // Den'. – 1999. – 5 bereznja.
5. Shevchenko F. Predstavnyky riznyh narodnostej v ukrai'ns'komu kozac'komu vijs'ku pid chas Vyzvol'noi' vijny // Istorija ukrai'ns'kogo seredn'ovichchja: Kozac'ka doba. U 2 ch. Ch.2. [Tekst]: zb. nauk. pr. – K.: Fundacija im. O. Ol'zhycha, 1995. – 134 s.
6. Oljanchyn D. Ukrai'ns'ko-brandenburz'ki znosyny v XVII st. // ZNTSh. – L'viv, 1931. – T.151. – S.175–177; Kryp'jakevyh I. Bogdan Hmel'nyc'kyj / Vidp. red. F. Shevchenko, I. Butych, Ja. Isajevych. – 2-e vyd., vypravlene i dopovnene. – L'viv: Svit, 1990. – 408 s.
7. Pagyrja V., Cicak V. Mukachevo. Istorija mista nad Latoryceju. – Uzhgorod: Karpaty, 1996.
8. Shtah Ja. Ocherki iz istorii i sovremennoj zhizni juzhnorusskikh kolonistov [Tekst] / Ja. Shtah – M.: Tovarishhestvo tip. A. I. Mamontova, 1916. – 266 s.
9. Klaus A. Nashi kolonii. Opyty i materialy po istorii i statistike inostrannojo kolonizacii v Rossii. – SPb.: V. Nusval'd, 1869. – 456 s.
10. Bagalej D. Kolonizacija Novorossijskogo kraja i pervye shagi po puti kul'tury. – K.: Koraka–Novickogo, 1889.
11. Pavlenko S. Chy buty chornomors'kij Nimechchyni? – Zolotonosha: Leps'kogo i Vurmana, vlas. bud., 1913.
12. Klueting H. Der Josephinismus. – Darmstadt, 1995.
13. Velicyn A. A. Nemcy v Rossii. Ocherki istoricheskogo razvitiya i nastojashhego polozhenija nemeckih kolonij na juche i vostoce Rossii. – S.–Peterburg: Tovarishhestvo Obshhestvennaja Pol'za, 1893.

14. Kulynych I., Kryvec' N. Narysy z istorii' nimec'kyh kolonij v Ukraï'ni. – K.: Instytut istorii' Ukraï'ny NAN Ukraï'ny, 1995. – 272 s.

15. Keppen P. I. Ob jetnograficheskoy karte evropejskoj Rossii. – SPb., 1852.

16. Rybakov M. O. Nevidomi ta malovidomi storinky istorii' Kyjeva. – K.: Kyj, 1997. – 374 s.

Vasylchuk V. M., doctor of historical sciences, professor, professor of department of History of Ukraine and tourism, Kyiv National Linguistic University (Ukraine, Kyiv), vladimir_vasyl@ukr.net

Pages of history of Ukrainian Germans

Analyzed the economic development of life of the German settlers is represented in Ukraine. Reasons of migration of Germans are found out on Ukrainian earth. Basic directions of activity and general level of development of the German economies are analyzed. It is shown that the second half of XIX is beginning of XX of century became the period of adaptation of the German colonists to the terms of life and ménage on Ukrainian earth. Marked that, on the whole they succeeded to put right effective activity that created considerable influence on socio-economic development of Ukraine. In the field of agriculture colonists successfully combined European experience with local agricultural traditions, maximally used unique natural and climatic terms and resource potential of Ukraine. Underline, that the First World War and repressive measures of czarism against colonists inflicted considerable harm to not only their settlements but also all economy on Ukraine.

Keywords: the German settlers, colonists, agriculture, foreign colonization are agrarian relations, national question, repressions.

* * *

УДК 94(477)«1920»

Кульчицька І. В.,
студентка, факультет історичної освіти,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
elementarry@gmail.com

ПРОПАГАНДИСТСЬКІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ БІЛЬШОВИКІВ З РЕЛІГІЙНИМ СВІТОГЛЯДОМ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ (20–і РР. ХХ СТ.)

На прикладі пропагандистської складової антирелігійної боротьби радянської влади з християнським світоглядом німецького, польського та їдудайського населення України розглядаються нечислові методи реалізації політичної програми більшовиків у сфері державно-етноконфесійних відносин протягом 1920-х рр. Охарактеризовано заходи влади (антирелігійні марші, театралізовані судові засідання, виступи агітаторів), що були спрямовані на атеїзацію поліетнічного населення УСРР. Визначено фактори від яких залежав рівень їх успішності.

Ключові слова: антирелігійна пропаганда, національна меншина, більшовицька політика.

Оскільки проблеми національних меншин, зокрема, їх мирне співіснування з титульним етносом, не тільки не втратили своєї ваги, а й посідають одне з головних місць у політиці провідних країн світу, то будь-який досвід – позитивний чи то негативний – із розв'язання національного питання в сьгоднішніх умовах є надзвичайно корисним. Наразі необхідним є дослідження етнокультурної специфіки народів, що проживають на території України. В цьому контексті актуальним є вивчення радянського періоду української державності, зокрема, політики більшовиків у сфері антирелігійної пропаганди упродовж 1920–х років.

Метою даного дослідження є аналіз методів та розгляд заходів радянської влади у напрямку атеїзації етноспільнот України упродовж 1920–х років.

РКП(б) з самого початку перебування при владі не могла задовольнити ухвалена політика декларованого відокремлення церкви від держави та школи від церкви. На VIII з'їзді більшовиків 1919 р. до програми партії було додано ще один важливий пункт, у якому зазначалося, що справжній комуніст повинен

відстоювати непримиренну позицію відносно будь-яких проявів релігії. Комуністична партія прагнула організувати найширшу антирелігійну пропаганду. Керувати пропагандистською роботою було доручено агітаційно-пропагандистським відділам, організованим при партійних комітетах усіх рівнів. Тридцять першого жовтня 1920 р. такий відділ було створено при ЦК КП(б)У, його завідувачем став М. Попов [16, с. 129–130].

Із самого початку антирелігійну більшовицьку пропаганду було спрямовано на створення негативного образу священнослужителя – «дармоїда і контрреволюціонера». Однак, ці агресивні методи боротьби досить часто викликали не відвернення населення від віри і церкви, а зворотну реакцію співчуття і підтримки зневажаного владою духовенства та, відповідно, – антибільшовицькі настрої [15, с. 229]. У зв'язку з цим академік С. Єфремов зауважував: «Напевне можна сказати, що антирелігійна пропаганда в тих формах, у яких провадиться, досягає протилежних наслідків, викликаючи скрізь, насамперед, обурення проти некультурності пропагаторів» [7, с. 53].

У сфері антирелігійної політики комуністи відчували потребу врахувати зв'язок між релігійною та національною належностями. Тому на одному з пленумів ЦК РКП(б) 1921 р. було вирішено не лише позбутися вузького спрямування антирелігійної агітації, що мала на меті дискредитацію певного культу, але й уникати всього, що надавало б привід представникам будь-якої національності думати, що партія переслідує людей за їх релігійні вподобання. Підкреслювалося, що РКП(б) вела боротьбу не з окремими конфесіями, а з релігійним світоглядом як таким [1, с. 56].

На XII з'їзді РКП(б) навесні 1923 р. в Москві влада визнала відсталість агітаційно-пропагандистської роботи серед національностей, для яких російська мова була не рідною. Крім нестачі коштів, великим гальмом у роботі була відсутність належно підготованих працівників, не досить уважне ставлення до роботи серед національних меншин з боку деяких парторганізацій. До того ж, засвоєнню атеїстичної ідеології, на думку більшовиків, заважала недостатня класова диференціація етноспільнот та незначна кількість серед них індустріального пролетаріату [2, с. 118].

Тисяча дев'яносто двадцять третього року після остаточного налагодження економічних відносин в Україні войовничість більшовиків-атеїстів у порівнянні з 1921 р. ще більше послабилася [1, с. 63]. На думку працівників агітаційно-пропагандистського відділу КП(б)У, методи покладеної на гуртки безбожників антирелігійної роботи потребували пом'якшення [19, арк. 5]. Одночасно у стінгазетах, що створювалися на замовлення цього ж відділу, пропонувалося виділити місце для матеріалів, пов'язаних із боротьбою проти «релігійних забобонів» [19, арк. 174]. Священників, які виявляли стійкість і не піддавалися на провокації, продовжували дискредитувати в очах пастви, поширюючи інформація компрометуючого характеру, оскільки партійним комітетам приписувалося «викривати, розвінчувати і таврувати» польських та єврейських клерикалів, «боротися за повне припинення їх впливу на маси» [8, с. 5].

Повертаючись до початку 1920–х рр., маємо сказати, що цього часу головне вістря більшовицької